मातृभाषा : मराठी

अ : मराठी

घटक ४...२३

समर्पक शब्दांचा वापर

समर्पक शब्दांचा वापर

... समूहदर्शक शब्द

... प्राण्यांची घरे

... प्राणी व त्यांची पिले

... प्राण्यांचे आवाज

... ध्वनिनिर्देशक शब्द

भाषा शिकत असताना केवळ शब्दसंपत्ती वाढून फारसा उपयोग होत नाही. आपले विचार योग्य शब्दामध्ये व्यक्त करता आले पाहिजेत.

‘ आकाशात बरेच पक्षी उडत आहेत ’ असे म्हणण्याऐवजी

‘ आकाशात पक्ष्यांचा थवा उडत आहे ’ असे आपण म्हणतो.

‘ कुरणामध्ये बरीच गुरे चरत आहेत ’ असे न म्हणता

‘ गुरांचा कळप चरत आहे ’ असे म्हटल्यास समर्पक वर्णन ठरते.

अशाच प्रकारे ...

जहाजांचा काफिला, मुलांचा घोळका, किल्ल्यांचा जुडगा असे शब्द आपण वापरतो.

समूह दर्शविण्यासाठी योग्य त्या शब्दाचाच वापर केला पाहिजे. अशाच प्रकारे प्राण्यांची घरे, त्यांचे आवाज, पदार्थांची चव, त्यांचा वास इत्यादींसाठी विशिष्ट शब्दांचा वापर मुलांना करता आला पाहिजे. अशा शब्दांचा परिचय या घटकामध्ये आपण करून घेणार आहोत.

(क) समूहदर्शक शब्द

मुलांचा - घोळका

धान्याची - रास

करवंदाची - जाळी

लोकांचा - जमाव

पक्ष्यांचा	-	थवा
काजूची	-	गाथण
माशाची	-	गाथण
विद्यार्थ्यांचा	-	गट
गुरांचा	-	कळप

किल्ल्यांचा	-	जुडगा
माणसांचा	-	जमाव
हरणांचा	-	कळप
वस्तूंचा	-	संच
उतारूंची	-	झुंड

उंटांचा - तांडा

विमानांचा - ताफा

सैनिकांचे - पथक

गाईगुरांचे - खिल्लार

जहाजांचा - काफिला

महिलांचे - मंडळ

आंब्याची - राई

रुपयांची - चवड

बालवीरांचे - पथक

फुलझाडांचा - ताटवा

विटांचा - ढीग

साधूंचा - जथा

वेलींचा - कुंज

मडक्यांची - उतरंड

यात्रेकरूंची - जत्रा

नारळांची - पेंड

तारकांचा - पुंज

प्रवाशांची - झुबड

बांबूचे - बेट

पोत्यांची - थप्पी

दरोडेखोरांची	-	टोळी
चोरांची	-	टोळी
दुर्वांची	-	जुडी
केसांचा	-	झुपका
लमाणांचा	-	तांडा

गवताचा - भारा

गवताची - पेंढी

नोटांचा - गठ्ठा

वेळूचे - बन

द्राक्षांचा - घड

द्राक्षांचा - घोस

लाकडाची - मोळी

ऊसाची - मोळी

केळ्यांचा - घड

केळ्यांचा - लोंगर

वह्यांचा - गठ्ठा

फुलांचा - गुच्छ

भाजीची - जुडी

भाजीची - गड्डी

पुस्तकांचा - गठ्ठा

(ख) प्राण्यांची घरे

माणसांची जशी घरे असतात त्याप्रमाणे
प्राण्यांचीही घरे असतात.
काही पशुपक्षी स्वत:चे घर स्वत:चे बनवतात;
तर काही पशुपक्ष्यांची घरे बनवली जातात.
या प्राण्यांच्या घरांना वेगवेगळी नावे दिली आहेत.

उंदराचे - बीळ

गुरांचा - गोठा

नागाचे - वारूळ

नागाचे - बीळ

कोंबडीचे - खुराडे

घुबडाची - ढोली

पक्ष्यांचे - घरटे

कोळ्याचे - जाळे

घोड्यांचा - तबेला

घोड्यांचा - पागा

पोपटाचा	-	पिंजरा
पोपटाची	-	ढोली
गाईंचा	-	गोठा
चिमणीचे	-	घरटे
मधमाश्यांचे	-	पोळे

मुंग्यांचे - वारूळ

सापाचे - बीळ

सुगरणीचा - खोपा

वाघाची - जाळी

सिंहाची - गुहा

वाघाची	-	गुहा
वाघाची	-	जाळी
सिंहाची	-	गुहा
हत्तीचा	-	हत्तीखाना
हत्तीचा	-	अंबारखाना

(ग) प्राणी व त्यांची पिल्ले

माणसाच्या लहान मुलांना ...

जसे ‘ बाळ किंवा लेकरू ’ म्हणतात;

त्याप्रमाणे विविध प्राण्यांच्या पिल्लांसाठी

निरनिराळे शब्द वापरले जातात.

‘ मांजराचे किंवा गाईचे बाळ ’ असे न म्हणता

‘ मांजराचे पिल्लू किंवा गाईचे वासरू ’

असे आपण म्हणतो.

कुऱ्याचे - पिल्लू

म्हशीचे - रेडकू

घोड्याचे - शिंगरू

गाढवाचे - शिंगरू

शेळीचे - करडू

मेंढीचे	-	कोकरू
पक्ष्याचे	-	पिलू
हरणाचे	-	पाडस
हरणाचे	-	शावक
वाघाचा	-	बच्चा

वाघाचा	-	बछडा
मांजराचे	-	पिलू
गाईचे	-	वासरू
सिंहांचा	-	छावा

(घ) ध्वनिदर्शक शब्द

आपल्या सभोवतालच्या परिसरातून, आपण सतत भिन्न भिन्न प्रकारचे आवाज ऐकत असतो. त्यांतील काही आवाज हे पशूचे, पक्ष्यांचे, प्राण्याचे, वाहनांचे, वाद्यांचे आणि भिन्न भिन्न क्रियांचे असतात. अशा प्रकारच्या आवाजांसाठी विशिष्ट शब्द वापरले जातात किंवा हे आवाज विशिष्ट नावाने ओळखले जातात.

' कुत्रा ओरडतो ' किंवा ' सिंह ओरडतो ' असे न म्हणता ' कुत्रा भुंकतो ' ' सिंह गर्जना ' करतो असे आपण म्हणतो.

(१) पशुपक्ष्यांचे
आवाज दर्शविणारे शब्द

कबुतराचे	-	घुमणे
घोड्याचे	-	खिंकाळणे
म्हशीचे	-	रेकणे
कावळ्याची	-	कावकाव
चिमणीची	-	चिवचिव

मोराचा	-	म्याओ म्याओ
कुत्र्याचे	-	भुंकणे
पक्ष्यांची	-	किलबिल
मोरांची	-	केकावली
कोकिळेचे	-	कुहूकुहू

पक्ष्यांचे भांडण	-	कलकलाट
मांजरीचे	-	मँव मँव
कोल्ह्याची	-	कोल्हेकुई
पारव्याचे	-	गुटरघुमऽऽ
वाघाची	-	डरकाळी

कोंबड्याचे	-	आरवणे
बेडकाचे	-	डरावणे
बेडकाचे	-	डराँव डराँव
सापाचे	-	फुरफुरणे
गाईचे	-	हंबरणे

भुंग्यांचा	-	गुंजारव
हत्तीचे	-	चीत्कारणे
गाढवाचे	-	ओरडणे
मधमाश्यांचा	-	गुंजारव
हंसाचा	-	कलरव

घुबडाचा	-	घुत्कार
घुबडाचा	-	घु घु करणे
माकडाचा	-	भुभु:कार
सिंहाची	-	गर्जना

(२)

आवाज दर्शविणारे

अन्य काही शब्द

‘ ओढा भरभर वाहतो ’ असे न म्हणता, ‘ ओढा झुळझुळ वाहतो ’ असे आपण म्हणतो.

या शब्दांना जणू नाद आहे. असे नाद दर्शविणारे खालील शब्द पाहा.

आगगाडीची	-	झुकझुक
गाडीचा	-	खडखडाट
घंटेचा	-	घणघणाट
घड्याळाची	-	टिक् टिक्
जात्याची	-	घरघर

टाळ्यांचा - कडकडाट

ढगाचा - गडगडाट

ढोलाचा - ढम् ढम्

तलवारीचा - खणखणाट

ताशाची - तडतड

नाण्यांचा	-	छनछनाट
पक्ष्यांचा	-	किलबिलाट
पंखांचा	-	फडफडाट
पाण्याचा	-	खळखळाट
पानांची	-	सळसळ

पावसाची - टपटप

पावसाची - रिमझिम

पैंजणांची - छुमछुम

बंदुकीचा - ठो ठो

बांगड्यांचा - किणकिणाट

विजेचा - कडकडाट

शस्त्रांचा - खणखणाट

भांड्यांचा - खणखणाट

विमानाची - घरघर

(३)

खालील शब्द हे ध्वनिदर्शक नसून दृश्यदर्शक आहेत.

अश्रूंची - घळघळ

विजांचा - लखलखाट

दिव्यांचा - लखलखाट

तारकांचा - चमचमाट

(च)

विविध कृती दर्शविणारे शब्द

‘ राजू धपकन् पडला ’ असे आपण म्हणतो

पण

‘ चिमणी धपकन् उडाली ’

किंवा

‘ मीनाने कापड धपकन् फाडले ’ असे म्हणत नाही.

या विविध कृतींना जणू नाद आहे असे वाटते.

धपकन्   -   पडणे

भुर्रकन्   -   उडणे

सटकन्   -   निसटणे

खळकन्   -   फुटणे

टर्रकन्   -   फाडणे

गर्रकन् - वळणे

मटकन् - बसणे

गटकन् - गिळणे

सपकन् - वार करणे

(छ)

वस्तूंचे वैशिष्ट्य दर्शविणारे शब्द

काही पदार्थांचे वैशिष्ट्य त्यांच्या चवीवरून ठरते.

जसे : आंबट चिंच

कडवट कारले इत्यादी.

काहींचे त्यांच्या आवाजावरून तर

काहींचे त्याच्या वासावरून वैशिष्ट्य समजते.

चव दर्शविणारे शब्द

गोड

खारट

आंबट

अळणी

तिखट

खवट

तुरट

मधुर

गती दर्शविणारे शब्द

लुटलुट

दुडदुड

झुळझुळ

मुळमुळ

चटपट

झटपट

लगबग

वास दर्शविणारे शब्द

तळकट

तेलकट

धुरकट

कोंदट

जळकट

करपट

सुगंधित

आवाज दर्शविणारे शब्द

टिकटिक

खाडखाड

सरसर

फाडफाड

दणदण

टरटर

सळसळ

घणघण

धाडधाड

स्पर्श दर्शविणारे शब्द

गुळगुळीत

खरखरीत

गार

गरम

लिबलिबित

खडबडीत

मुलायम

स्वाध्याय १

सूचना : खालीलपैकी उत्तराचा अचूक पर्याय निवडून चौकटींत लिहा.

प्र. 1

जसे हरणाचे पाडस तसे मेंढीचे ----

(1) शिंगरू

(2) वासरू

(3) कोकरू

(4) पिल्लू

प्र. 2

गाईचे वासरू तसे शेळीचे ---

(1) मेंढरू

(2) शिंगरू

(3) रेडकू

(4) करडू

प्र.3

कुत्र्याचे भुंकणे तसे घोड्याचे ---

(1) हंबरणे

(2) खिंकाळणे

(3) आरवणे

(4) फुत्कारणे

प्र. 4

नाण्यांचा छनछनाट तसा पंखांचा ---

(1) खडखडाट

(2) खणखणाट

(3) कडकडाट

(4) फडफडाट

प्र.5

कोंबडीचे खुराडे तसे सुगरणीचा ----

(1) गोठा

(2) पोळे

(3) खोपा

(4) वारूळ

प्र. 6

पानांची सळसळ तशी पावसाची ----

(1) रिमझिम

(2) झरझर

(3) घरघर

(4) खळखळ

प्र. 7

मांजराचे पिलू तसे हरणाचे ----

(1) पिलू

(2) बाळ

(3) छावा

(4) यांपैकी नाही

प्र.8

मुंग्यांचे वारूळ तसे घुबडाची -----

(1) पोळे

(2) घरटे

(3) ढोली

(4) खुराडे

प्र. 9

कोकिळेचे कुहुकुहू तसे सिंहाची ---

(1) गर्जना

(2) आरवणे

(3) चीत्कार

(4) भुभुःकार

प्र. 10

ढगांचा गडगडाट तसे विजेचा ----

(1) चमचमाट

(2) लखलखाट

(3) कडकडाट

(4) किणकिणाट

घटक ४...२३

समर्पक शब्दांचा वापर : उत्तर-सूची

स्वाध्याय क्र.१

(1) 3

(2) 4

(3) 2

(4) 4

(5) 3

(6) 1

(7) 2

(8) 3

(9) 1

(10) 3

स्वाध्याय २

सूचना :

खाली काही जोड्या दिल्या आहेत; त्यातील बरोबर असलेल्या जोडीचा पर्याय क्रमांक लिहा.

प्र. 1

(1) पुस्तकांचा - गठ्ठा

(2) तारकांचा - गुच्छ

(3) नारळांची - ढेप

(4) हरणांचा - घोळका

प्र. 2

(1)	ताशाची	-	घरघर
(2)	घंटेचा	-	खणखण
(3)	ढोलाचा	-	ढम् ढम्
(4)	विमानाची	-	फरफर

प्र.3

(1)	हत्तीचा	-	गोठा
(2)	कोळ्याचे	-	जाळे
(3)	घोड्याची	-	गुहा
(4)	उंदराचे	-	पोळे

प्र.4

(1) सिंहाचा - छावा

(2) म्हशीचे - पाडस

(3) गाईचे - करडू

(4) घोड्याचे - वासरू

प्र.5

(1) वाघ - छावा

(2) सिंह - बछडा

(3) हरीण - पाडस

(4) तिन्ही पर्याय बरोबर

प्र.6

(1) साप - फुत्कार

(2) हत्ती - चित्कार

(3) वाघ - डरकाळी

(4) मोर - केकारव

प्र. 7

(1) बांगड्या - घणघण

(2) पैंजण - छुमछुम

(3) नाण्यांची - घुणघुण

(4) यांपैकी नाही

प्र.8

(1)	गाईची	-	डरकाळी
(2)	म्हशीचे	-	हंबरणे
(3)	कोल्ह्याची	-	कुईकुई
(4)	पक्ष्यांचा	-	गुंजारव

प्र.9

(1)	शेळीचे	-	बेंबें
(2)	पारवा	-	भुभु:कार
(3)	डोस	-	भुणभुण
(4)	मोर	-	कलकल

प्र.10

(1) बांबूचे - बन

(2) सैनिकांचा - जथा

(3) जहाजांचा - काफिला

(4) खेळाडूंचा - संच

प्र.11

(1) द्राक्षांचा - लोंगर

(2) केळीचा - लोंगर

(3) माशांची - चळत

(4) उतारूंचा - कळप

प्र. 12

(1) वेलींचा - घोस

(2) उंटांचा - थवा

(3) गाईगुरांचे - खिल्लार

(4) गुरांचा - थवा

घटक ४...२३

समर्पक शब्दांचा वापर : उत्तर-सूची

स्वाध्याय क्र.२

(1)	1	(6)	3	(11)	2
(2)	3	(7)	2	(12)	3
(3)	2	(8)	3		
(4)	1	(9)	1		
(5)	3	(10)	3		

स्वाध्याय ३

प्र. 1

पुंज कशाचा ?

(1) कापसाचा

(2) धान्याचा

(3) केसांचा

(4) तारकांचा

प्र. 2

घंटेची घणघण तशी जात्याची ---

(1) भणभण

(2) ठणठण

(3) घरघर

(4) गरगर

प्र.3

सिंहाचा छावा तसा वाघाचा ---

(1) पाडस

(2) बच्चा

(3) गोऱ्हा

(4) व्याघ्र

प्र. 4

जथा कोणाचा ?

(1) लमाणांचा

(2) धनगरांचा

(3) साधूंचा

(4) ज्योतिषांचा

प्र. 5

चवड कशांची ?

(1) नोटांची

(2) रद्दीची

(3) भाकरींची

(4) कागदाची

प्र. 6

लोंगर कशाचा ?

(1) नारळाचा

(2) द्राक्षांचा

(3) केळ्यांचा

(4) फळांचा

प्र. 7

मुंग्यांचे वारूळ तसे कोंबडीचे ---

(1) घरटे

(2) पिंजरा

(3) खुराडे

(4) झाप

प्र. 8

मोळी कशाची ?

(1) दुर्वांची

(2) भाजीची

(3) रोपांची

(4) ऊसाची

प्र. 9

जसे गाईचे वासरू तसे म्हशीचे ---

(1) शिंगरू

(2) करडू

(3) रेडकू

(4) पिलू

प्र. 10

पक्ष्यांची ?

(1) चिवचिव

(2) किलबिल

(3) किणकिण

(4) किरकिर

प्र. 11

काफिला कशाचा ?

(1) मोटारींचा

(2) विमानांचा

(3) लमाणांचा

(4) जहाजांचा

घटक ४...२३

समर्पक शब्दांचा वापर : उत्तर-सूची

स्वाध्याय क्र.३

(1)	4	(5)	1	(9)	3
(2)	3	(6)	3	(10)	2
(3)	2	(7)	3	(11)	4
(4)	3	(8)	4		

स्वाध्याय ४

सूचना :

प्रत्येक वाक्यात गाळलेल्या जागी योग्य शब्द निवडा.

प्र. 1

पोलिसांची चाहूल लागताच चोरटा ------ निसटला.

(1) गरकन्

(2) सटकन्

(3) मटकन्

(4) भरभर

प्र. 2

अपघातात आपल्या मैत्रिणीचे निधन झाल्याचे ऐकून तिच्या डोळ्यांत ------ पाणी आले.

(1) टचकन्

(2) भळभळ

(3) एकदम

(4) जोरात

प्र.3

टाळी वाजविताच चिमण्या ------ उडून गेल्या.

(1) भुर्रकन्

(2) गरकन्

(2) जोरात

(4) सळसळ

प्र. 4

चेंडू जोरात आदळल्यामुळे
नागोजीरावांच्या खिडकीची काच ------ फुटली.

(1) सटकन्

(2) टरकन्

(3) धपकन्

(4) खळकन्

प्र. 5

जिन्यावरून घाईने उतरताना छोटी राणी ------ पडली.

(1) जोरात

(2) हळूहळू

(3) धपकन्

(4) मटकन्

घटक ४...२३

समर्पक शब्दांचा वापर : उत्तर-सूची

स्वाध्याय क्र.४

(1) 2

(2) 1

(3) 1

(4) 4

(5) 3

E-Content Creator…
R@jgole GuruG

7588064768